

HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK VE ADALET TEORİSİ

Arş. Gör. Senem KURT

Gazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler

senem490@mynet.com

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, neoliberalizmin önemli bir teorisyeni olan Friedrich August von Hayek'in özgürlük ve adalet teorisidir. Çoğu kez birbirinin tümleyeni, bazen de birbirinden bağımsız iki gerçeklik olarak ele alınan özgürlük ve adalet kavramları, ele alındıkları dünya görüşü çerçevesinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, bu makalede Hayek'in Sosyal Teorisi referans alınarak dolaylı yoldan liberalizmin özgürlük ve adalet anlayışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Friedrich August Von Hayek, Negatif Özgürlük, Pozitif Özgürlük, Sosyal Adalet, Prosedürel Adalet, Kanun Hakimiyeti.

HAYEK'S THEORY OF FREEDOM AND JUSTICE

ABSTRACT

The topic of this study is the theory of freedom and justice, based on Friedrich August von Hayek, an important theorist of neoliberalism. The concept of freedom and justice, which are in many times examined as integrating each other or sometimes examined as two different realities independently, have different means according to the consideration of world views. Considering this frame, in this article it is asserted the understanding of freedom and justice of liberalism, referenced to Hayek's Social Theory.

Keywords: Friedrich August Von Hayek, Negative Freedom, Positive Freedom, Social Justice, Procedural Justice, Dominance Of Law.

1. GİRİŞ

Friedrich August von Hayek, köken itibariyle Çek asıllı bir Avusturyalıdır. 1899'da Viyana'da mensuplarının çoğu bilim adamı olan ve bilim adamı yetiştirme geleneğine sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Baba tarafından özellikle biyoloji ve tıp çalışması yapanların çok olmasına karşılık anne tarafında sosyal bilimlere aşına insanlara rastlanmaktadır. Biyolojiye hayatının her safhasında ilgi duymasına ve bu disiplinin verilerinden daima faydalanmasına rağmen Hayek öğrenim yıllarında sosyal bilimlere yönelerek iktisat ve hukuk tahsili yapmıştır (Yayla, 2000a: 232).

London School of Economics'de ve Chicago, Freiburg ve Salzburg Üniversitele-
rinde ders veren bir akademisyen olarak Hayek, 1974'te Nobel İktisat Ödülünü almıştır. Avusturya Okulunun bir taraftarı olarak, bireyciliğin ve piyasa düzeninin samimi bir inanana olmuştur (Heywood, 2006: 70).

Bu çalışmada Hayek'in Avusturya İktisat Okulu bünyesindeki iktisatçı kimliğinden ve iktisat kavrayışından ziyade, sosyal teori içinde önemli ve ayrıcalıklı bir yer teşkil eden özgürlük ve adalet anlayışlarına değinilmiştir. Hiç kuşkusuz Hayek'in özgürlük ve adalet anlayışı O'nun iktisat ve hukuk formasyonundan bağımsız olarak düşünülemez. Bu bağlamda konuyu ayrıntısına girmeyecek olmakla birlikte, belirtmekte fayda vardır ki, liberalizmin, eşitliği "yasa önünde eşitlik" olarak algılayışı ile serbest piyasa ekonomisi üzerine yaptığı olumlayıcı vurgular da özgürlük ve adalet anlayışlarından ayrık olarak ele alınmaz.

Neoliberalizm, klasik liberalizmin Friedrich Hayek, Milton Friedman ve Robert Nozick gibi iktisatçılar ve filozofların yazılarıyla güncellenmiş bir versiyonudur (Türk, 2005:124). Neoliberalizm teorik inşasını birey ve pazar vurgusu üzerinden gerçekleştirmiştir. Neoliberalizmin temel amacı, devlet müdahalesinin asgari düzeyde olduğu, kendi kendine işleyen ve kendine özgü kurallarıyla varlığını devam ettiren piyasa mekanizmasıdır. Neoliberal ideolojide devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerektiği fikri sadece piyasa mekanizması ile sınırlandırılmamalıdır. Toplumsal sistemin tamamı için devlet müdahalesi pek az istenen bir durumdur. Devlet müdahalesinin olmadığı bir toplumsal sistemde bireyler daha özgür olacaktır. Bu noktadan hareketle özgürlüğün "bir şeyden" özgürlük olduğu fikri netlik kazanmaktadır. Bir şeyden özgür olma fikri de doğrudan doğruya özgürlüğün negatif boyutuyla bağlantılıdır.

2. HAYEK'İN ÖZGÜRLÜK TEORİSİ

İnsanoğlunun gerçek amacı, yani ebedi ve değişmez akli ilkeler tarafından salık verilen ve geçici arzularca belirlenmeyen amacı, kemale erinceye kadar kendi güçlerini en üst düzeye çıkacak şekilde gerçekleştirmektir. Bu oluşumun gerçekleşmesi için özgürlük en başta gelen ve onusuz olmaz koşuldur (Humboldt, 2000: 736).

Liberal teori içerisinde önemli bir özgürlük filozofu olan Humboldt'un kaleminde çıkan bu ifadeler, liberalizmin temelini özgürlük fikri üzerine inşa ettiğinin ve bu noktada Hayek'in özgürlük teorisinin daha anlamlı bir yere işaret ettiğinin göstergesidir.

Hayek'e göre özgürlük, bir insanın başkalarının zorlaması altında kalmaksızın davranabilmesi, hareket edebilmesidir (Hayek, 1990a: 11). Bu özgürlük tanımı, özgürlük anlayışlarının yapıla gelen tasnifinde "negatif özgürlük" kapsamına girmektedir. Negatif özgürlüğün temelinde zorlamanın yadsınması, bireylerin iradeleri ölçüsünde davranışa

yönelmeleri ve yapmak istediklerini gerçekleştirmeleri yatar. Bu noktada zorun mahiyeti ve işlevi ile irade serbestisi konularının Hayek'in özgürlük teorisinde önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Negatif özgürlük anlayışının reddi pozitif özgürlük kavramını yaratmıştır. Pozitif özgürlük kavramı özgürlüğe kolektif bir kimlik kazandırmak ve negatif özgürlüğün bireyci ve kendiliğindenci niteliğine alternatif üretmek adına yaratılmıştır. Şöyle ki, negatif özgürlük kavramında özgürlüğün başka birinin tahakkümü altına girmeksizin ya da girmek durumunda kalmaksızın gerçekleşebileceği vurgusu bulunmaktadır. Tahakkümden kasıt şiddet, güç ve zorlamanın yanı sıra birey adına düşünülen, eylemlerinin çerçevesini çizen ve rotasını tayin eden bir buyurucu gücün de varlığıdır. Bu buyurucu güç ifadesini özellikle devlet ve devlet müdahalesinde bulmaktadır. Bu durum, iki özgürlük anlayışının ayrıştığı noktanın saptanmasında önemli bir referans oluşturmaktadır.

Pozitif ve negatif özgürlük ayrımı sistematik olarak İngiliz filozofu T.H. Green tarafından gerçekleştirilmiştir (Yayla, 2000a: 175). Green pozitif özgürlük anlayışını ayrıntıların bireylerin özgür olabilmeleri için özgürlüğü hissetmeleri gerektiğini savunmuş, özgürlüğü hissedebilmenin de ön koşulu olarak bireylerin bir şeye sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Sahip olunması gereken temel gerekler somut gereklerdir ve bu gerekler bireyler tarafından sağlanamıyorsa toplumun ve devletin belli bazı görevler üstlenerek bunların sağlanmasında ön ayak ve yardımcı olması, bireylerin özgürleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Bu özgürlük türünde negatif özgürlük anlayışının savunduğu bireyin “özgür bırakılmasından” ziyade bireyin “özgürleştirilmesi” vurgusu vardır. Bireyin özgür olabilmesi maddi güçle ilişkilendirilen sahip olma ya da olabilme ihtimalinin bulunmasıyla da orantılı olarak varolacaktır.

Hayek'in yukarıda ifade edilen özgürlük tanımı “bireysel özgürlük” yada “kişisel özgürlük” olarak da kabul edilmektedir. Bu bağlamda Hayek'in negatif özgürlükçü olduğunu yineleyerek, geliştirdiği teorisinin ayrıntılarına bakabiliriz:

Hayek'in anlayışında özgür olmak, bir insanın onu, keyfi bir kararla belirli bir şekilde davranmaya zorlayabilecek bir kimsenin iradesine tabi olmaksızın, kendi kararlarına ve planlarına uygun bir şekilde eylemde bulunabilmesi demektir. Yani, başka birinin keyfi isteğinden bağımsız olmak durumudur (Hayek, 1990a: 12). Hayek'e göre gerçek ve olması gereken özgürlük budur. Bunun dışında türetilen özgürlük anlayışları gerçek özgürlük olarak kabul edilen bireysel özgürlükle ve özgür olma durumuyla ilişkili değildir. Özgürlük sadece insanın diğer insanlarla olan ilişkilerinde yani sosyal ortamlarda ortaya çıkan bir durumdur. Buna bakarak diğer insanlarla kurduğunuz ilişkilerde özgür olma ya da olmama durumunda olabilirsiniz. İnsanın dış dünyaya ve insan olmasından kaynaklanan özelliklerine atfen yapacağı özgürlük yakıştırması gerçek özgürlük değil, türetilmiş özgürlüktür. Hayek'in özgürlüğün tanımına ilişkin olarak öne sürdüğü bu tespitler O'nun adalet anlayışında ve liberalizmin temel savunularını haklılaştırmada kullandığı önemli argümanlardır.

Hayek gerçek özgürlüğün ne olduğunu tespitinde diğer özgürlük biçimlerinin analiz edilmesinin önemli bir yol gösterici olduğunu kabul etmektedir. Hayek, pozitif özgürlük anlayışının biçimleri olan siyasal özgürlük, iç özgürlük ve iktidar anlamında özgürlük anlayışlarını eleştirerek gerçek özgürlüğü tanımlamıştır (Yayla, 2000b: 23).

Siyasal özgürlük, bireyin siyasal yönetim sürecine katılması, yasama faaliyetine ve yönetimin denetlenmesi sürecine dahil olması durumuyla ilişkilendirilen özgürlük anla-

yışıdır. Hayek bu özgürlük anlayışını iki açıdan eleştirmektedir. Her şeyden önce siyasal özgürlük anlayışı kolektif bir özgürlük anlayışıdır. Siyasal yönetim sürecinde söz sahibi olan bir halkın özgür olacağına garantisini verilemez, ayrıca bir bireyin özgür olabilmesi, onun bu kolektif özgürlük kavrayışında bulunduğu yerle de ilişkili olamaz (Bu noktada reşit olmayan ve oy kullanmayan vatandaşların durumu göz önüne alınmalıdır) . Hayek, ülkeler ve haklar bağlamında siyasal özgürlüğe bakıldığında özgürlükle bağımsızlığın birbirine karıştırıldığını söylemektedir. Bu karışıklığın nedeninin de siyasal özgürlüğün kolektif olma özelliğinde yattığını belirtmektedir. Yani, özgürlük kavramının bireyler yerine kolektif bütünlere uygulanması istenmesi durumu söz konusudur.

İç özgürlük ise bireyin eylemlerinde anlık saiklerden veya şartlardan ziyade kendi iradesi, aklı ve uzun vadeli kanaatleri tarafından yönlendirilme derecesiyle ilişkilidir. Bu nokta, Hayek'in özgürlüğün sosyal bir olay olarak kabul edilmesi gerekliliği üzerine yaptığı vurgulara tamamen terstir. Çünkü, iç özgürlük kapsamında bireyin özgür olmama durumu diğer insanlar tarafından yapılan bir zorlamadan değil, tamamen geçici uygulamalardan ahlaki ve zihni zayıflıklardan kaynaklanmaktadır (Yayla, 2000b: 26).

Hayek'e göre özgürlükle ilgili en tehlikeli ve en kötü yanlışlık, özgürlüğü "istenilen şeyi yapmak için fiziksel yetenek", isteklerimizi tatmin etme gücü, önümüzde açık olan seçeneklerin seçimi derecesi olarak anlamak ve sunmaktır. Yine burada da Hayek'in eleştirisi, özgür olmama durumunu doğuracak olan şeyin sosyal ilişkiler neticesinde olmadığı, bireysel yetenekler ve özelliklerle ilişkili olduğudur. Hayek özgürlüğün bu şekilde anlaşılmasının doğuracağı pek çok olumsuzluktan söz etmektedir. Bunlardan en önemlisi ve en problemlisi, özgürlüğün zenginlikle özdeşleştirilmesi ve özgürlüğün sağlanabilmesi için servetin yeniden dağıtımının talep edilmesidir. Bir insanın kendi kendisinin efendisi olması ve kendi tercihini izleyebilmesiyle onun yapabileceği tercihlerin sayısının çok fazla veya pek az olması birbirinden tamamen farklı şeylerdir (Yayla, 2000b: 27).

Hayek'e göre bir insan pekala hem fakir hem de özgür olabilir. Hatta özgür olmak bazen aklıktan ölmek, maliyeti yüksek hatalar yapmak ve ölümcül riskler almak demek olabilir (Hayek, 1990a: 17). Burada önemli olan özgürlüğün bir "bireysel sorumluluk" boyutunun olduğunu unutmamaktır. Hayek'in burada vurgulamak istediği konu da özgürlüğün sorumluluk boyutu ile negatif özgürlük arasındaki organik bağın varlığıdır. Başkalarının zoru ve devletin tahakkümü altında kalmadan hareket eden özgür insan davranışlarının kendine akseden olumsuzlarının da hatalarının da sorumluluğunu ve bilincini taşımalıdır.

İfade edildiği gibi Hayek özgürlüğün bu üç formülasyonuna bireysel özgürlük formatından yaklaşmamakta ve bu üç özgürlük türünü pozitif özgürlük olarak nitelendirmektedir. Hayek için önemli olan negatif özgürlüktür ve negatif olma vasfı sadece özgürlüğe mahsus değildir; barış, güvenlik, sükunet de negatif karakterli olgulardır (Hayek, 1990a: 19).

"Özgürlüğün kullanımları pek çoktur ama özgürlük bir tanedir. Özgürlük ile özgürlükler arasındaki fark, herkesin genel kurallarla yasaklamamış olanı yapmasına müsaade edildiği bir durumla, herkesin açıkça izin verilmemiş olanı yapmaktan yasaklandığı bir durum arasındaki farktır". İlk durum özgürlük, ikinci durum ise özgürlüğün yokluğudur (Hayek, 1990a: 19).

2.1. Özgürlük ve Zor İlişkisi

Hayek'in zorlama ile kastettiği, bir kimsenin çevresinin güç sahibi başka biri tarafından, o bireyi daha büyük bir kötülükten kaçındırmak için, kendi kendisinin bağdaşık planına göre davranmak yerine, gücü kullanan kimsenin amaçlarına hizmet etmeye zorlayacak biçimde kontrol edilmesidir (Yayla, 2000b: 30).

Zorun yadsınması ve engellenmesi anlayışı üzerine inşa edilen negatif özgürlük anlayışı bireylere serbestçe ve iradeleri doğrultusunda hareket edebilecekleri bir özel alan tahsis eder. Bu alanda ötekilerin tercihleri ve istekleri bilinçli olarak dışarıda bırakılır. Birey, birey olmanın ve özgürlüğünü kullanmanın getirdiği sorumluluğunun da bilincinde olarak negatif özgürlük tanımının sınırları dahilinde kalacak şekilde, diğer insanlardan gelecek kısıtlamaların, keyfiliğin ve zorun uzağında tutulur.

Ancak zor kavramı ve kullanımı bünyesinde paradoksal bir durumu ihtiva etmektedir. Çünkü zoru önlemenin tek yolu, zor kullanma tehdididir ve bu nedenle zorlamadan bütünüyle kaçınmak mümkün olmamaktadır (Yayla, 2000b: 30).

Zoru önlemek devletin bireylerin bilinen özel alanlarını diğerlerinin müdahalelerine karşı korumasıyla ve yine devletin bu özel alanları, belirli uygulamalarla değil, ona farklı türden durumlarda hükümetin ne yapacağını söyleyen kurallara dayanarak, kendi sahasını belirleyebileceği şartları yaratarak sınırlandırmasıyla mümkün olabilir. Zordan bütünüyle kaçınılamaz ama hükümetin zoru önlemek için kullanması gereken zor asgariye indirilir (Yayla, 2000b: 31).

Hayek'in özgürlüğün korunmasıyla ilgili olarak geliştirdiği bu argümanın özünde bireylerin bireysel alanlarının korunmasında devlete düşen görevlerin sınırlarının çizilmesi ve tayini yatmaktadır. Zoru önlemek için kurumsal müdahaleler meşru bulunabilir ancak bu müdahaleler belli özellikleri taşıyan ve hükümet tarafından kodifiye edilen kuralların aktif hale getirilmesiyle kabul edilebilir. Bu kurallar ve kuralların işlevi ve nitelikleri Hayek'in "kanun hakimiyeti" olarak parolasal hale getirdiği bir konuyu gündeme getirmektedir.

2.2. Özgürlük ve Kanun Hakimiyeti

Hayek'in kanunla özgürlük arasında kurduğu bağ kuşkusuz yukarıda da ifade edildiği gibi özgürlükle zoru bağdaştırma çabasından kaynaklanmaktadır. Özgürlük bireye sosyal çevresi ve ilişkileri bağlamında diğer bireylerden gelebilecek zorlamaların ve bağlantılı olarak keyfi yönlendirmelerin olmaması durumudur. Hayek bu durumu açıklamakta ve açıklamalarını kanun hakimiyeti kavramıyla bütünleştirmektedir.

Hayek devletin zor kullanma tekeline sahip olduğu ön kabulünden hareketle, bir insanın hem devletin zoruna muhatap kalıp hem de aynı zamanda özgür olup olamayacağını tayin etmek uğraşısında olmuştur. Hayek'e göre bu durum mümkündür. Yani bir birey hem devletin zoruna muhatap kalıp hem de özgür olabilir. Çünkü Hayek'e göre bireysel özgürlük dediğimiz şeyin diğer bir ismi de "kanun altında özgürlük" veya "kanun hakimiyetidir" (Yayla, 2000b: 32).

Hayek'in özgürlük anlayışında iki önemli vurgu vardır; zorlamaların olmaması ve kanun hakimiyeti. İnsanlar her zaman bazı kanunlara sahip olmuşlar ve fakat yine de özgür kalabilmişlerdir. Hayek'in düşünce sisteminde özgürlük kanun altındadır ama kanun özgürlüğe sahip değildir. Yani, özgürlük kanunların koruması altındadır ama

kanunlar bireylerin özel alanlarında sınırlandırılmamış bir özgürlüğe sahip değildir. Kanunlar sadece ama sadece özgürlüğün korunması için kullanılan araçlardır.

Hayek'e göre kanun hakimiyetinin ve kanun hakimiyetine uygun kanunların bazı özellikleri vardır (Yayla, 2000b: 33-35):

* Kanunlar genel ve soyut kurallar olmalıdırlar. Bu soyutluk ve genellik kanunları buyruk ve talimatlardan ayırmaktadır. Özgür toplum insanların değil kanunların yönetiminde olduğu toplumdur. Kanunlar insanlara özgürlük üretmekte, insanları tehlikelerden ve zorlamalardan korumaktadır.

* Özgür bir toplumun kanunları kanun hakimiyetine uygun olmalıdır. Öngörülebilir ve tarafsız olmalıdır. Kanunlar öngörülebilir oldukları müddetçe gayri şahsiliği de içerirler. Yaptığı ya da yapmayı planladığı işin kanun tarafından nasıl tanımlandığını ve müeyyidesinin ne şekilde cereyan edeceğinin önceden bilinmesi kişiyi o işi yapip yapmamak konusunda serbest bırakmakla aynı anlama gelmektedir. Kanunların tarafsız olması da idareyi bireysel tercihlerin şekillenmesi sürecinden uzaklaştırarak sadece koruma işlevi ile muktedir kılacaktır. İdarenin gücü ve yetkiyi genel, öngörülebilir ve tarafsız olma ilkelerine uygun kullanması gerekmektedir.

Hayek, "Kuruculuğun Hataları" adlı makalesinde ondokuzuncu yüzyılın özgürlük ideali adil davranışın bu tür objektif genel kuralların varlığına olan inanca dayandığını söylemektedir (Hayek, 1970: 118).

* Hayek'e göre kanun hakimiyeti ilkesinin tarihi gelişimi, anayasalcılık ve federalizmin bu açıdan çok önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü, özgürlüğün kullanılması iktidarın parçalanmasını gerekli kılmaktadır. Federalizmin özü ise iktidarın parçalanmasıdır ve bu sayede özgürlüğü koruma metodlarından bir tanesidir.

* Ekonomik planlama ve müdahalecilikle kanun hakimiyeti anlayışları bağdaşmamaktadır. Sosyal ya da dağıtımçı adalet fikri ve uygulamaları da kanun hakimiyetiyle çelişir. Çünkü, sosyal adalet anlayışı adına yapılanlarla kanunların genellik, tarafsızlık ve öngörülebilirlik ilkeleri birbirleriyle örtüşmez.

Kanun hakimiyeti anlayışıyla özgürlük arasında kurduğu bağ açısından Hayek'in yaklaşımı bazı eleştirilere konu edilebilir. Olası eleştirilerden bir tanesi, kanun hakimiyeti altında zorlamanın olup olmayacağıdır. Hayek'in açıklamasında kanunları yapanlar da yaptıkları kanunlarla bağlı olacaklarından yani bizzat kendi çıkarları da işin içinde olacağından kötü, zorlayıcı ve baskıcı kanunlar yapmazlar. O halde, kanunla düzenlenen her şey özgürlükle bağdaşır mı? Hayek'e göre kanun hakimiyeti anlayışına yönelik olarak yapılan eleştirilerin merkezinde bulunan bu soru en iyi şekilde "zorunlu askerlik" olayıyla somutlanabilir. Askerlik olayı kanunlarla düzenlenmiş, genel şartlara haiz herkesi kapsayan, öngörülebilir ve tarafsız bir yasayla kapsayıcı özellik göstermekte ve bu özellikleriyle bir talimattan ayrılmaktadır. Ancak, bu şartlar dahilinde bile özgürlükle bağdaşması ihtimalinin ölçüsü ne olmaktadır? Bu eleştiri yaygın olarak kabul edilebilir olmasının ötesinde kişiler arası sosyal bir ilişki bağlamında zorlayıcı ve keyfi olmaktan da uzaktır. Yani, askerlik görevini ifa eden kişinin özgürlüğü başka bir kişinin keyfi iradesiyle sınırlandırılmadığı için Hayek'in kabul ettiği özgür anlayışı bağlamında ne kadar özgürlük ihlali olarak kabul edilebileceği şüphelidir.

Nihayetinde, Hayek'e göre, kanun hakimiyeti kaidesi, ister bazı memleketlerde olduğu gibi vatandaş haklarını tespit eden bir beyanname (Bill of Rights) veya bir Anayasa şeklinde uygulansın; ister sağlam bir şekilde etki eden geleneklerle nesilden nesile

aktarılsın, bunun fazla önemi yoktur. Hangi şekilde bürünürse bürünsün, kanun hakimiyeti kaidesi, kişiye vazgeçilmez bazı hakların tanınmasını, insan haklarının dokunulmazlığını garanti eder (Hayek, 1995a: 89).

2.3. Özgürlüğün Değeri

Hayek özgürlüğü hem kendi başına bir değer hem de diğer pek çok değerlerin kaynağı olarak görmektedir (Yayla, 2000b:52).

Hayek bireyin özgürlüğünü toplumsal bağda savunmakta ve onu sosyal düzenle bağdaştırmaktadır. Devlettten özgür olacak olan toplumdur, toplumdan özgür olacak bireyler değildir. Yani, Hayek'in vurgulaması bireysel özgürlükten çok toplumsal gelenekleri ve yapısı üzerindedir.

Hayek'in özgürlüğün değerini tartışırken ve özgürlüğü savunurken tüm fikirlerinin temelinde yatan bir esas vardır ki, bu esas Hayek'in özgürlük teorisinin yapı taşıdır. İnsan bilgisinin sınırlılığı olayı. İnsan bilgisinin yapısal sınırlılıkları vardır. Hiç kimsenin her şeyi bilmesi mümkün değildir. İşte bu gerçek özgürlüğü gerekli kılan temel unsurdur. Eğer insanlar her şeyi bilen varlıklar olsalardı ne özgürlüğe ne de adalete ihtiyaç duyulurdu. Bilgi sorunu açısından bakıldığı zaman zaten özgürlük bireylerin kendi bilgilerini kendi amaçları için kullanmalarına müsaade etmek durumudur. Yani bilgi ile özgürlük arasında sıkı bir bağ vardır (Hayek, 1995b: 8).

Özgürlük hayatın akışı içinde evrim sürecinde kendiliğinden doğmuştur. Özgür toplumların daha başarılı ve müreffeh olduğunun görülmesi üzerine özgürlüğün farkına varılmıştır. Dolayısıyla özgürlükle gelişme ilerleme arasında bir ilişki vardır. Özgürlük ilerlemenin aracı değil, ilerleme özgürlüğün yan sonucudur. Hayek'te zorunlu ilerleme fikri yoktur. İlerleme ile özgürlük arasındaki bağ nedensellik bağlantısı değil, yalnızca özgürlüğün kendi başına değer olarak savunulmasını kuvvetlendirmek için yapılan bir müracaattır (Yayla, 2000b: 54).

Hayek'in özgür toplumu, bireysel özgürlüğün korunduğu, kanun hakimiyetinin gerçekleştirildiği ve kanun hakimiyeti ile bağdaşır bir ekonomik siyasal sistemin yani piyasa ekonomisi ve liberal sosyal düzenin bulunduğu toplumdur (Yayla, 2000b: 55). Daha açık ifade etmek gerekirse, piyasa mekanizması bireysel özgürlüğü ve iktisadi etkinliği garanti ederken, fırsat eşitliğini yaratarak gelir eşitliğinin artmasına neden olur. Ayrıca ekonomik özgürlük politik özgürlüğün ön koşullarını yaratacaktır veya politik özgürlük ve ekonomik özgürlük birbirinden ayrılamaz; bütünün parçalarıdır (Eren; 1990: 51).

Özgürlüğün en büyük teminatı (koruyucusu) halkın insanların özgürlüklerinin, haklarının neler olduğunun ve bu hakların ne gibi yararlar sağladığının farkında ve bu hakları korumaya istekli olmalarıdır. Özgürlükten vazgeçmek mümkün müdür? Kural olarak hiçbir şekilde özgürlükten vazgeçilemez. Ancak bazı durumlarda –savaş gibi- özgürlüğü uzun vadede daha iyi koruyabilmek için vazgeçilebilir. Ancak, kanun hakimiyeti korunmak isteniyorsa bu tür eylemlerin sadece kurallarla belirlenmiş istisnai durumlara maruz kalması ve mutlaka bağımsız yargı denetimine tabi olması gerekir (Hayek, 1990a: 217).

3. HAYEK'İN ADALET TEORİSİ

Hayek'in adalet teorisinin ayrıntılarına geçmeden önce adalet kavramıyla ifade edilmek istenen değer ne olduğunun saptanması gerekmektedir. Ancak adalet gerek kelime anlamı, gerekse içeriğine ilişkin olarak üzerinde tam bir anlaşmaya varılmış bir kavram değildir.

Adalet türleri düzeltici adalet ve dağıtıcı adalet olarak tasnif edilebilir. Düzeltici adalet düşüncesi, hukuksal ilişkilerde kişilerin bireysel ve sübjektif durumlarını dikkate almadan herkesi eşit kabul eder. Dolayısıyla düzeltici ya da denkleştirici adalet kavramı yasa önünde eşitlik ilkesiyle yakın ilişkilidir. Kısacası düzeltici adalet bir hukuksal işlem adaletidir (Aktaş, 2001: 187). Dağıtıcı adalet fikrinin özünde eşitlik ilkesi yatar. Bu nedenle bir toplumda dağıtıcı adalet anlayışı çerçevesinde bireylerin kapasiteleri göz önünde bulundurularak, bireylerin bu kapasite oranında toplumsal statü ve rol üstlenmeleri gerekliliği vurgulanmakta ve eşitlik temelindeki adalet gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Dağıtıcı adalet anlayışı esasında ekonomik bir açılımın ifadesi olmaktadır. Piyasa ekonomisi aracılığıyla sağlanan gelir ve bu gelirin bölüşümü rasyonel ve yeterli bulunmamakta ve gelirin yeniden dağıtımı gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu gereksinim bireysel hak edişlerden, kişisel ihtiyaçlardan ve bireylerin sahip oldukları yetenek, kabiliyet ve donanımdan kaynaklanmaktadır.

Ancak, burada özellikle üzerinde durmak istenilen konu, liberal adalet teorileridir. Bu teorilerin açıklanması neticesinde Hayek'in adalet teorisinin de zemini oluşturmuş olacaktır. İlk olarak ve kısaca liberalizmin prosedürel adalet anlayışını ikinci olarak da liberalizmin daha değişik bir versiyonu olan sosyal devletin sosyal adalet kavramını ele alınacaktır.

3.1. Prosedürel (Usuli) Adalet Teorisi

Usuli adalet teorisi adaleti bireysel davranışların bir özelliği olarak nitelemektedir. Usuli adalet teorisinin bu özelliği Hayek'in temel vurgularından birisi olan *metodolojik bireyciliğe* işaret etmektedir. Buna göre, ahlaki açıdan yalnızca bireylerin eylemleri adil ya da gayri adil olarak nitelendirilebilir. Sosyal süreçleri veya gelir dağılımı kalıplarını bu açıdan olumlamak yada kritik etmek saçma ve gereksizdir. Eylemler mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelerin yapılmasında sahtekarlık ve güç kullanmayı yasaklayan genel kurallarla uyumlu iseler adildirler (Barry, 2004: 163). Bu teori düzeltici adalet anlayışının bir türevidir ve aritmetik eşitlik anlayışına uygun bir yapılanma sergilemektedir. Tıpkı özgürlük durumunun bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkması gibi adaletsizlik durumu da bireysel ilişkilerin neticesi olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışta esas olan herkesin uyacağı kuralların niteli olduğundan, usuli adalete kural adaleti de denmektedir. Bu çerçevede adil kural, birey haklarını ve sözleşme özgürlüğünü güvence altına alan ve kişiler arasında güç kullanımını yasaklayan genel ve soyut bir kuraldır. Güç kullanımı her zaman kaba kuvvete başvurmakla ortaya çıkmaz, kişinin iradesini felce uğratan veya onu yanıltan davranışlar da aynı kapsamda anılır (Erdoğan, 1999: 351).

Özgürlüğe, kendisi için iyi olanı gerçekleştirmeye çalışan bireye müdahalenin olmaması anlamını veren liberallere göre en iyi devlet en az müdahale edendir. Onlara göre sosyal adalet ilkesi adına devlete klasik fonksiyonlarının ötesinde görev atfedenler, devleti bu görevlerin gerektirdiği güçle donatmaya razı olanlar, devlete geliri yeniden

dağıtma görevi verenler, devletin büyüyen gücünü özgürlüklere müdahale için kullanılmasına da kapı aralamış olacaktırlar. Sosyal adalet bir adalet türü değil, bir ideolojidir (Özipek; 2005: 83).

3.2. Sosyal Adalet Teorisi

Sosyal adalet teorisi, prosedürel adalet teorisinden farklı olarak kurullarla değil, bireylere ve sosyal tabakalara, sınıflara somut olarak nelerin sağlandığıyla ilgilidir. Bu açıdan sosyal adaletçilere göre, kurallara dayalı adalet biçimsel veya sözde adalettir; yani adaletsizliktir.

Özgürlük ve haklar açısından, sosyal adalet teorisi pozitif özgürlük ve pozitif haklar üzerine kuruludur. Sosyal adaleti benimseyenlere göre, bireylerin soyut özgürlük ve haklara sahip olmasının bir anlamı bulunmamakta, gerekli olanakları bulunmayan bireyler hiçbir zaman özgür olmamakta ve formel haklarını kullanamamaktadırlar (Yayla, 1999: 338).

Özgürlüğü müktedir olma anlamıyla birlikte ele alan sosyalistler ve sosyal demokratlar, özgürlüğü ve eşitliği sağlaması konusunda devlete pozitif bir görev yüklemektedirler; devletin tüm vatandaşların temel eğitim, temel sağlık, asgari geçim ve kültür hizmetleri gibi alanlarda hizmet sağlaması gerektiğini savunmaktadırlar. Özellikle düşük gelirli vatandaşların bu hizmetlerden yararlanabilmeleri için sosyal adalet ilkesi çerçevesinde devletin gelir transferinde bulunması, konut, beslenme ve tedavi görme gibi taleplerin insan hakları kabul edilerek, bunların devlet tarafından sağlanması istenmektedir (Özipek, 2005: 83).

Görüldüğü üzere sosyal adalet teorisi dağıtımcı adalet anlayışıyla örtüşmekte, değerlerin ve gelirin belli kriterler çerçevesinde yeniden dağıtımını ve bölüşümünü gerekli görmektedir. Kuşkusuz bu teori bünyesinde bir piyasa ekonomisi kritiği de barındırmaktadır. Bu bakımdan Hayek'in de içinde bulunduğu liberal düşünürlerin prosedürel adalet savunucusu oldukları su götürmez bir gerçektir. Kendiliğinden kurulu düzen içerisinde kendiliğinden işleyen, eşitlik ve adaleti kendiliğindenliğinin bir neticesi olarak kabul edip gerçekleştirme varsayımına dayalı liberal felsefe, sosyal adalet fikrinin dağıtımcı anlayışını kabul etmemekte ve şiddetle karşı çıkmaktadır.

3.3. Hayek'in Adalet Anlayışının Temel Kabulleri

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Hayek'in prosedürel adalet teorisi klasik liberalizmin "metodolojik ve ontolojik bireycilik" anlayışı üzerine yükselen bir teoridir. Bu bağlamda sosyal adalet teorisi Hayek'in adalet anlayışıyla bağdaşmayacağı gibi sosyal adaletsizlik fikri de Hayek'in kabulleri arasında bulunmamaktadır. Hayek son zamanlarında sosyal adalet teriminin dağıtımcı adalet terimiyle eş anlamdaş olarak kullanıldığını ve bundan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir (Hayek, 1990b: 58).

Hayek, yasaların egemenliği veya hukuk devleti ilkesi genel ve soyut yasa kavramını şart kıldığı için, özel amaçlara dönük (örneğin, zenginliğin yeniden dağıtımını amaçlayan) yasalara ve bu yöndeki yasama siyasetine karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla dağıtımcı adalet anlayışına dayanan politikaların hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığını düşünmektedir (Erdogan, 1998:16).

Hayek adaletin ancak bireysel davranışların sonuçlarına uygulanan bir değer ölçüsü olduğunu, kendiliğinden doğan düzenin sonuçlarının ise adalet açısından analiz edi-

lemeyeceğini söylemektedir (Hayek, 1995b: 58). Metodolojik bireycilik anlayışının bir uzantısı olarak bireylerin yapan özne olarak kabul edilmesi ve bu bağlamda birey toplumu olarak kabul edilen toplumun adaletli ya da adaletsiz olarak tanımlanabilecek işlevlerle ilişkilendirilemeyeceği savunulmaktadır.

Hayek'in adalet teorisinin üzerinden yürüdüğü ikinci bir kavram da negatiftir. Hayek kuralların negatif karakterli olduğunu söyleyerek adaletin belirli sonuçları garanti etmeyeceğini ifade etmektedir (Hayek, 1995b: 65). Erdoğan'ın da belirttiği gibi, adil kural, birey haklarını ve sözleşme özgürlüğünü güvence altına alan ve kişiler arasında güç kullanımını yasaklayan genel ve soyut bir kuraldır. Bu bakımdan müdahaleci değil, kendiliğine bırakıcıdır. Dolayısıyla Hayek'in adalet teorisi, önceden belirli sonuçları hiç kimseye garanti etmediği için negatiftir. Adalet sonuçlarla ilgili olmadığı için mutlulukla da ilgili değildir. Yani adalet bireysel faydaların tatminine yönelmez. Çünkü, adil bir hukuksal işlemde taraflardan birinin zarar verme olasılığı vardır. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesi halinde, sonucun zarar eden tarafa fayda getireceği söylenemez. Dolayısıyla adalet bireysel fayda ve mutluluk için yeterli değildir (Aktaş, 2001: 211).

Hayek, soyut kuralların egemenliğine dayanan piyasa mekanizmasını ilkeleri önceden belli olan bir oyuna benzetir. Bu oyunun sonucu ise önceden kestirilemez. Herkes için önceden kestirilemeyen sonuçlar, şans ve beceri gibi kural sistemi dışındaki diğer olgulara bağlı olduğu için Hayek açısından adalet sorunu yaratmamaktadır. Hayek'e göre önemli olan bu oyunun oynanış tarzının adil olmasıdır. Hileye dayanmaması önemlidir, sonucun şu ya da bu şekilde gerçekleşmesi önemli değildir (Hayek, 1995b: 105).

Hayek'e göre sosyal dendiğinde topluma ait olanı kastediyorsak sosyal adalet tanımına gerek yoktur, çünkü adalet zaten sosyal bir oluşumdur. Hayek'i sosyal adalet anlayışından uzaklaştıran, sosyal adaletin toplumun fakir kesimlerine yaptığı vurgu ve bu vurgunun kamuya taşınması değil, toplumun bütün üyelerinin belirli bir refah seviyesine çıkarılması gerektiğini söyleyerek uğradığı anlam genişlemesidir (Hayek, 1995b: 114). Liberal felsefede toplumun bütün üyelerinin aynı refah seviyesine çıkarılması mevzuu belli bir müdahaleyi ve dağıtımın yeniden düzenlenmesi sürecini işler kılacağından bu kendiliğindenliğin istismarı anlamına gelecektir.

Hayek'in adalet teorisinin en temel karakteristiği, bir eylemin adil olup olmadığına tespitinde kullanılacak referansın bilinçli insan eylemi olup olmadığıdır. Hayek'e göre ancak insan davranışları adil ya da gayri adil olarak değerlendirilebilir. İnsanın bilinçli eylemlerinin sonucu olmayan durumlar adalet açısından bir teste tabi tutulamaz. Durum ve sonuçların adalet testine tabi tutulabilmesi için, bir kimsenin bunları gerçekleştirmekten ve gerçekleştirilmelerine izin vermekten sorumlu olması gerekir. Hiç kimsenin bilinçli olarak yaratmadığı bir kendiliğinden düzenin sonuçları adalet açısından değerlendirilemez (Hayek, 1995b: 57). Bu değerlendirmeler doğrudan Hayek'in kendiliğinden doğan düzen, metodolojik bireycilik ve eleştirel rasyonalizm yaklaşımlarıyla bağlantılıdır. Ancak, çalışmanın sınırları bakımından bu konuların burada değerlendirilmeye alınması söz konusu değildir.

Hayek mevcut soyut kuralların uygulanmasının yarattığı hoşnutsuzluklara yönelik iyi niyetli itirazların olabileceğini söylemekle birlikte, bu hoşnutsuzlukların ortadan kaldırılmasını, önceden belli olan kuralların dışındaki zorlayıcı ve müdahale edici kuralların yardımıyla kaldırılmasını uygun bulmaz. Adil davranış kuralları ihlal edilmemişse, sonuçların zora dayanılarak düzeltilmesi düşünülemez (Aktaş, 2001: 213). Bu durum

Hayek'in bakışında hem özgürlük hem de adalet ihlalidir. Zora dayanılarak yapılacak bir düzeltmede düzeltme, soyut ve genel kurallardan ziyade emir niteliğindeki buyruklar ve talimatlara dayanacaktır.

Dağıtıcı adalet teorisinin temelinde yatan piyasa ekonomisi kritiği, Hayek'e göre piyasa ekonomisine toplumda duyulan güvensizliğin bir yansımasıdır. Toplum kendisine ait değerlerin piyasa ekonomisi tarafından eylemsel bazda ödüllendirilmesinden şikayetçidir. Oysa Hayek'e göre toplum için değer diye bir şey yoktur, değerler onlardan yararlananlar için bir anlam barındırırlar. Piyasanın ödüllendirmesi, toplum için hayali bir değere göre değil, kişilerin taleplerine göre gerçekleşir. Toplum için ortak bir değerler hiyerarşisi olmayınca, piyasanın belirlediğinin dışına çıkılarak belli değerlerin ödüllendirilmesini istemek de düşünülemez. Ayrıca, toplum için ortak geçerli değerlerden söz edilemeyince, piyasaya göre elde edilmiş değerlerin bazı kriterlere göre yeniden dağıtılması da düşünülemez (Hayek, 1995b: 111). Bu kriterlerden biri olan "ihtiyaç kriterine göre dağıtım" Hayek'in hassasiyetle üzerinde durduğu bir konudur. Marksist terminolojide herkese ihtiyacına göre uygun bulunan dağıtım ilkesi Hayek tarafından reddedilmektedir. Bu reddedişin arkasında bu tezin bolluk ekonomisi için geçerli olduğu savunusu yatmaktadır. Ayrıca, teknolojik ilerlemeler sayesinde bireylerin ihtiyaçları da nitelik ve nicelik bakımından farklılaşmaktadır. Ayrıca kimin neye ve ne kadar ihtiyacı olduğunu saptamak da bir hayli zordur. Fakat Hayek'e göre, piyasada kendisine bir yer edinmeyen ya da geçimini sağlayabilecek bir gelire sahip olmayan kimselere yardım edilmesi herkes için ahlaksal bir görevdir. Ancak, bu amaca ulaşmak için hizmetlerin karşılığının sürekli olarak bir otorite tarafından dağıtılması, Hayek açısından kabul edilmemiştir (Hayek, 1995b: 123). Bu bağlamda sosyal yardımlar da sürekli beklenti yaratan genellevştirmeler olarak adaletin bir ideali değil de, insancıl duyguların bir gereği olarak anlaşılabilir (Aktaş, 2001: 227).

3.4. Hayek'te Eşitlik ve Adalet İlişkisi

Hayek'in eşitlik hakkındaki anlayışı şüphesiz liberal olması ve prosedürel adalet teorisi yanlısı ve savunucusu olması dolayısıyla "yasa önünde eşitlik" olmak durumundadır. Yasa önünde eşitlik düzenleyici adalet anlayışının bir tezahürü olmakla birlikte maddi eşitlik anlayışının reddiyesini de beraberinde getirmektedir. Maddi eşitlik anlayışı sosyal adalet teorisinin temel vurgusu olmanın ötesinde, dengelerin gözetilmesi bağlamında müdahale edici ve yeniden dağıtıcı olmaktadır. Hayek özgürlük mücadelesinin en büyük amacının yasa önünde eşitlik olduğunu (Hayek, 1990a: 85) söyleyerek biçimsel eşitliğe verdiği önemi vurgulamıştır.

Hayek, yasa önünde eşitliği, bireylerin zorunlu olarak uyması gereken bir ilke olarak anlamaktadır. Bu anlamdaki eşitliği sağlamak da devlete düşmektedir. Hayek, minimal devlet fonksiyonuna uygun olarak, yine minimal bir eşitlik düşüncesini devletin zor kullanma tekeline bağlamaktadır. Hayek'e göre yasa önünde eşitlik düşüncesi, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde gönüllü olarak uydukları kuralların benzer bir eşitliği ile tamamlanır (Aktaş, 2001: 230).

Yasa önünde eşitlik, yasanın belirlenmesinde bütün insanların eşit ölçüde pay almaları talebine götürür. Geleneksel liberalizm ile demokratik hareket arasındaki buluşma noktası böyledir (Aron, 2005: 106).

Yasa önünde eşitlik fikri Hayek'in düşüncesinde asla özgürlükle çatışmaz, bilakis özgürlüğün üzerinden yürütülebileceği tek eşitlik türü yasa önünde eşitliktir. Hayek'e göre, insanlara, birbirinden farklı olduklarını bile bile eşit davranırsak onlara gerçek pozisyonlarında eşit davranmış olmayız; onları eşit pozisyonda tutmak için, farklı olanlara farklı davranmak zorundayız. Dolayısıyla Hayek açısından, yasa önünde eşitlik ile maddi eşitlik sadece farklı olmakla kalmaz, aynı zamanda birbirleriyle çelişir. Bunu için iki eşitlik türü bir arada gerçekleştirilemez (Hayek, 1990a: 87).

4. SONUÇ

Özgürlük, oldukça değişik ve çok anlamlı bir sözcüktür. Özgürlük kavramı bütün siyasi kavramlar içerisinde tanımlanması belki de en zor olanıdır. Bu kavramın duygusal cazibesiyle karıştırılarak kullanıldığı aşikardır (Barry, 2004: 217).

Gündelik yaşamda herkes özgürlük kavramının içeriğini kendince belirleme eğilimi içerisindedir. Bu noktadan bakıldığında kimileri için özgürlük silahlanma ve şiddete başvurma, kimileri için her istediğini isteği yerde ve istediği şekilde yerine getirme, kimileri için zorba iktidarı iş başından uzaklaştırma, kimileri için kendini yönetecekleri seçmek biçiminde anlaşılacağı gibi, bazen de aılıktan ölmek, maliyeti yüksek hatalar yapmak ve ölümcül riskler almak, bazen ahlaki ve zihni zayıflıklardan kurtulmak, bazen ise istenilen şeyi yapmak için fiziksel yetenek, isteklerimizi tatmin etme gücü, önümüzde açık olan seçeneklerin seçimi derecesi vb. olarak anlaşılabilir.

Hayek, bu anlam kargaşasından kurtulmanın yolunu gerçek özgürlük olarak negatif özgürlük kavramına yüklediği değerde bulmuştur. Özgürlük kelimesinin tek anlamıyla başkalarının zoru altında kalmaksızın davranabilmektir. Negatif özgürlük bir başka boyutuyla kanun altında özgürlüktür, kanun hakimiyetidir. Hayek'in özgürlüğe ilişkin bu yaklaşımı doğrudan liberal teorisinin de özgürlük anlayışıyla ilgili temel kabulünü oluşturmaktadır.

Özgürlük ile adalet arasındaki kurgusal bağıntı bizi doğrudan doğruya liberal teorisinin benimsediği negatif özgürlüğün kavramsal bütünleştiği olan düzeltici adalet anlayışına götürmektedir. Düzeltici adalet düşüncesi, hukuksal ilişkilerde kişilerin bireysel ve sübjektif durumlarını dikkate almadan herkesi eşit kabul eder. Dolayısıyla düzeltici ya da denkleştirici adalet kavramı yasa önünde eşitlik ilkesiyle yakın ilişkilidir. Kısacası düzeltici adalet bir hukuksal işlem adaletidir. Aslında negatif özgürlük ve dağıtıcı adalet anlayışı arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde sosyal adalet teorisini de değerlendirerek kurabiliriz.

Özgürlük ve haklar açısından, sosyal adalet teorisi pozitif özgürlük ve pozitif haklar üzerine kuruludur. Sosyal adaleti benimseyenlere göre, bireylerin soyut özgürlük ve haklara sahip olmasının bir anlamı bulunmamakta, gerekli olanakları olmayan bireyler hiçbir zaman özgür olmamakta ve formel haklarını kullanamamaktadırlar. O halde dağıtıcı adalet fikri de doğrudan negatif özgürlükle ilişkili olmaktadır. Yani, birey başkalarının ve de özellikle devletin zoru olmaksızın davranabilmektedir.

Bitirirken eklemek gerekir ki, Hayek'in sosyal bilimler literatüründe yaratmış olduğu etki günümüzde hala canlılığını korumaktadır. Özellikle Hayek'in "Kölelik Yolu" adlı eserine referans gösterilerek yapılan bir çok çalışmada "kanun hakimiyeti", "özgürlük", "piyasa ekonomisi" gibi kavramlar konu edinilmektedir. Söylediğimizi örnekler üzerinden somutlamak gerekirse; Colander (2005), "The Many Roads to Serfdom" adlı

çalışmasında Hayek sempozyumunda ele alınan konuları planlı ekonomiler ve serbest piyasa ekonomileri açısından irdelemekte, çalışmasını Hayek'e, planlamaya, piyasa sosyalizmine yaptığı göndermelerle zenginleştirmektedir. Colander bu çalışmasında planlı ekonomilerle serbest piyasa ekonomilerini üç noktadan ele almaktadır. İlk etapta tüm tartışmaları Hayek'in "Kölelik Yolu" adlı eserinden yürütmüştür, ikinci noktada köleliğin Hayek'in çizdiği gibi tek bir yolunun olmadığını vurgulamıştır, üçüncü nokta da ise modern ekonomistlerin Hayek'ten farklı olarak olaylara teknik yönden yaklaşıtlarını söylemiştir. Caldwell (2005) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise Hayek adına düzenlenen Kölelik Yolu sempozyumunda sunulan tebliğlerin birkaç isim etrafında değerlendirilmesi yapılmıştır. Kahn (2005) tarafından yapılan "On Hayek's Road to Serfdom: 60 Years Later" başlıklı başka bir çalışmada ise özgürlük, kanun hâkimiyeti, güvenlik ve özgürlük arasındaki bağıntı ve düzen gibi konular işlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, S. (2001); *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*, Liberte Yayınları: 60, Ankara.
- Aron, R. (2005); *Özgürlükler Üzerine Deneme*, (Çev.: T. Ilgaz), 2. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Barry, N. (2004); *Modern Siyaset Teorisi*, (Çev.: M. Erdoğan ve Y. Şahin), 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Caldwell, B. (2005); "The Road to Serfdom Symposium. Comment on Papers by Rosser and by Levy, Peart, and Farrant," *European Journal of Political Economy*, Vol.21, s.1054-1059
- Colander, D. (2005); "The Many Roads to Serfdom," *European Journal of Political Economy*, Vol.21, s.1060-1063
- Erdoğan, M. (1998); *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Erdoğan, M. (1999); "Özgürlük, Adalet, Refah," *Sosyal ve Siyasal Teori*, (Der.: Atilla Yayla), 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Eren, E. (1991); *Piyasa Özgürlük ve Eşitlik- Piyasa Sosyalizmi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gray, J. (2000); *Liberalizmin İki Yüzü*, (Çev.: K. Değirmenci), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hayek, F. (1970); "Kuruculuğun Hataları," *Liberal Düşünce*, (Çev.: S. Çoşar), Sayı 7, Yaz 1997.
- Hayek, F. (1990a); *The Constitution of Liberty*, Routledge&Kegan Paul, London.
- Hayek, F. (1990b); *New Studies- in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge&Kegan Paul, London
- Hayek, F. (1995a); *Kölelik Yolu*, (Çev.: T.Feyzioğlu, Y. Aslan), LDT Yayınları, Ankara.
- Hayek, F. (1995b); *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*, (Çev.: M. Erdoğan), Cilt 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Heywood, A. (2006); *Siyaset*, (Çev.: B. B. Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara.
- Humboldt, W.V. (2000); "İnsanın Özgürlüğü," *Haklar ve Özgürlükler Anatolojisi*, (Der.: C.C. Aktan), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.
- Khan, M.A. (2005); "On Hayek's Road to Serfdom: 60 Years Later," *European Journal of Political Economy*, Vol.21, s.1026-1041.
- Özipek, B.B. (2005); "Devlet," *Siyaset*, (Der.: M.Türköne), 2. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Türk, B. (2005); "İdeoloji," *Siyaset*, (Der.: M. Türköne), 2.Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.

-
- Yayla, A. (1999); "Adalet Teorilerine Bir Bakış," *Sosyal ve Siyasal Teori*, (Der.:A. Yayla), 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Yayla, A. (2000a); *Liberal Bakışlar*, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Yayla, A. (2000b); *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.